

Гулбахор АЗИМОВА

Ўзбекистон Республикаси Президенти
хузуридаги давлат бошқаруви академияси
мустақил изланувчи

ФАРЗАНД ТАРБИЯСИДА ОТА ЎРНИНИ ТАДҚИҚ ЭТИШНИНГ МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ РОЛИ ОТЦА В ВОСПИТАНИИ ДЕТЕЙ

METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE STUDY OF THE ROLE OF THE FATHER IN THE UPBRINGING OF CHILDREN

Мазкур мақолада миллий ва умуминсоний қадриятларга асосланган ўзбек oilаси, ундаги маънавий муҳит, ўзаро муносабатлар, фарзанд тарбияси ва унда отанинг намунаси, ота сиймоси, маъсулияти, вазифаси, мажбурияти, оталик туйғуси, бурчи масалаларига тўхталиб, ҳозирги кунда ёш йигитларни соғлом ва мустаҳкам oilа қуришига тайёрлашнинг асосий ижтимоий, миллий, маънавий, ахлоқий, тарбиявий омиллар бўйича ёндашувлар тадқиқ этилган.

Таянч сўзлар: ўзбек oilаси, oilавий муносабатлари, oilавий тарбия, ота намунаси, ота сиймоси, миллий, маънавий, ижтимоий, ахлоқий муҳит

В данной статье рассматривается узбекская семья, основанная на национальных и общечеловеческих ценностях, ее духовное окружение, взаимоотношения, воспитание детей, пример отца и его образ, ответственность, задачи, обязанности и его честь. Основываясь на этих терминах, в сегодняшние дни проведены исследования в социальной, национальной, духовной, нравственной, а также воспитательной области, для того чтобы эти молодые люди были готовы строить здоровые и устойчивые семьи.

Ключевые слова: узбекская семья, взаимоотношения в семье, семейное воспитание, пример отца, образ отца, национальная, духовная, социальная, нравственная среда

This article examines the Uzbek family, based on national and universal values, its moral environment, relationship, and child's education, example of father and his role model, responsibility, tasks, duties and his honor. Nowadays, bulk of researches are conducted,

based on these terms, that covers social, national, moral, and also educational fields, in order to young men would be ready to build healthy and constructive families.

Keywords: Uzbek family, family relations, family education, example of a father the model of a father, national, social, moral environment

Мухтарам Президентимиз “Оила кичик Ватан, оила тинч бўлса, бахтли бўлса, Ватан тинч бўлади” деган фикрларида катта фалсафа бор. Oilаларнинг тинчлиги албатта oilадаги маънавий муҳит барқарорлигига боғлиқ. Oilадаги маънавий иқлимнинг ижобий бўлиши ота-онанинг маънавиятига боғлиқ. Агар ота-оналар юксак маънавият эгалари бўлса, бундай oilада тарбияланаётган фарзандлар бахтли ва баркамол шахс бўлиб камол топиши муқаррар.

Ҳар бир oilанинг ўзига хос маънавий муҳити мавжуд. Бу муҳитнинг соғлом ва маънан етуклиги oilа боши бўлган ота-онанинг педагогик-психологик саводхонлик даражасига, иймон-этикодига боғлиқ. Oilа деб аталмиш сирли кўрғонда миллатимиз давомчилари бўлган фарзандлар тарбияланар экан, уларни комил шахс сифатида шаклланиши учун oilа дастлабки маънавият ўчоғи бўлмоғи лозим.

Давлатимиз раҳбари Ш.М.Мирзиёев Абдурауф Фитрат бобомизнинг ёш авлод тарбияси ҳақидаги қуйидаги фикрларини изоҳлаб: “Халқнинг аниқ мақсад сари ҳаракат қилиши, давлатманд бўлиши, бахтли бўлиб иззат ҳурмат топиши, жаҳонгир бўлиши ёки заиф бўлиб хорликка тушиши, бахтсизлик юкини тортиши, эътибордан қолиб, ўзгаларга тобе ва қул, асир бўлиши уларнинг ўз ота-оналаридан болаликда олган тарбияларига боғлиқ”[1;-2956]

Oilа инсоннинг дунёвий саодатини таъминловчи кўрғондир. Жамият oilадек муқаддас даргоҳга ҳаётининг равнақи, даражаси, сифати кўп ҳолларда oilанинг қай даражада ҳаётга қобиллигида намоён бўлади. Жамият oilаларнинг мажмуидир. Шундай экан, жамиятнинг ҳоли билан oilанинг ҳоли бир-бирига чамбарчас боғлиқ. Шунга кўра жамиятдаги норасоликлар тўғридан-тўғри oilага ёхуд oilадаги иллатлар тўғридан-тўғри жамиятга ўз таъсирини ўтказди. Ҳар бир ажралиш, ҳар бир захил ранг, кўзи маъюс бола, ҳар бир ёлғиз эркак, ҳар бир кўзида ёш бўлган аёл жамиятнинг дардидир. Агар oilа ҳалол-пок бўлса, тинч бўлса, жамият мустаҳкам, турмуш фаровон бўлади. Аллоҳ Таоло эркак кишини

жисмоний ва руҳий жиҳатлари билан оила раҳбари бўлишга мос қилиб яратган. Аллоҳ Таоло эркак кишига оиладек муқаддас даргоҳга раҳбар бўлиш вазифасини юклаган, Куръони Каримда шундай марҳамат қилган: “Эркаклар хотинлар устидан (оила бошлиғи сифатида доимий) қоим турувчилардир. Сабаб-Аллоҳ уларнинг айримлари (эркаклар)ни айримлари (аёллар)дан (баъзи хусусиятларда) ортқил қилган ва (эркаклар ўз оиласига) ўз мол-мулкларидан сарф қилиб туришларидир” (Нисо сураси 34 ояти).

Эркак кишининг энг катта бурчи ўз қарамоғидагиларнинг ўзгаларга қарам бўлиб қолишларига йўл қўймаслигидир. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳадисларидан бирида: “киши ўз қарамоғидагидарини нафақасиз ташлаб қўйиши унинг қаттиқ гуноҳкорлигига кифоя қилади”, деб марҳамат қилганлар.

Марказий Осиё халқларининг оиладаги шахслараро муносабатлар хусусидаги қарашлари, фикр-мулоҳазалари Маҳмуд Қошғарий, Юсуф Хос Хожиб, Абу Наср Фаробий, Абу Райхон Беруний, Ибн Сино, Алишер Навоий сингари мутафаккирларнинг асарларида ўз аксини топган. Хусусан, Фаробийнинг фалсафий таълимотида маърифатли энг яхши ахлоқий фазилатларни ўзида мужассам этган ота-онагина баркамол, маърифатли фарзандларни вояга етказиши эътироф этилган.

Оиладаги маънавий иқлимни аввало она шакллантиришга маъсул бўлса, оиланинг ижтимоий, иқтисодий масалаларига оталар маъсул саналган. Кўп оилалардаги энг катта муаммолар оилада отанинг йўқлиги, оилада ота таъсирининг пастлиги, отанинг ўз вазифасини бажармаслиги, оилани қадрламаслиги, фарзандлар тарбияси билан шуғулланмаслиги, қадриятларни тан олмаслиги, фақатгина ўзини ўйлаши, оиладаги муаммолар билан мутлақо қизиқмаслиги натижасида юзага келмоқда. Айниқса, тез-тез учраб тураётган ижтимоий ҳаётимиздаги вояга етмаганлар ва аёллар жиноятчилигини асосида ҳам оталарни, эр кишини оиладаги таъсирини, маъсулиятини йўқлигида қўзғатамиз. Ота оилада, тарбияда, фарзандлари ҳамда турмуш ўртоғи билан ўзаро муносабатида ҳам, ўзини тутишида ҳам, жамиятдаги ўрнида ҳам доимий назоратчи, баҳоловчи ва тартибга солувчи функцияларни

бажаради. Ота таъсирида вояга етатган ўсмир йигитлар ўз хулқини бошқариш, ижтимоийлашув жараёнида меъёрдан оғмаслик, ўз ҳаёт йўлини тўғри режалаштириш каби онгли тизимни қўрамайди. Ота таъсири етишмайдиган ўсмирларни аксаридан эса оила аъзолари билан келишаолмаслик, зиддиятли муносабатларни тез-тез тушиб қолиш, ўзидан қоникмаслик каби салбий ҳолатларни намоён бўлаётганини қўзғатамиз.

Пайғамбаримиз САВ жуда кўп ҳадиси шарифларида тарбия масалаларига алоҳида тўхталиб, ота-она фарзанд тарбиясида қанчалик маъсулиятли эканлигини таъкидлаб ўтганлар. Хусусан “Ота ўз фарзандига гўзал одобдан афзалроқ бойлик қолдиrolмайди” (Имом Термизий ривояти), “ўғилларингизга сувда сузишни, камонда отишни, қизларингизга эса касб-хунарни ўргатинглар” (Имом Байхакий ривояти) каби ҳадисларда оилада ота-онанинг бурч ва маъсулиятлари нақадар юксак эканига ишора қилнади.

Хусусан Юсуф Хос Хожибнинг “Қутадғу билиг” асарида: “Отанинг иш-амали ўғлига сингса, унинг хулқида жилвагар бўлади. Болани тергаб-назорат қилиш ота-она юзининг ёруғлигини таъминлайди” деган фарзанд тарбиясига оид фикрлар билдирилган. [3;-506]

Замонавий ёшларнинг эҳтиёжлари бугунги кунда бир хилликни касб этмайди. Агарда аввалари ўқув, касбий ва оилавий фаолият бир-бирига тўсқинлик қилмаган бўлса, яъни ёш йигит бир вақтнинг ўзида ҳам ўқиб, ҳам ишлаб ва оилани қўришга имконияти бўлган бўлса, ҳозирги кунда бу имконият чекланганини қўзғатамиз. Айниқса йигитларни мустақил оилавий ҳаётга тайёрланишларида ота образининг аҳамияти улкан эканлигини таъкидлаш лозим. Ота оилада фақатгина моддий таъминотчи эмас, балки, маънавий, жисмоний, ахлоқий жиҳатдан намуна вазифасини ҳам ўтайди. Одатда ҳуқуқ ўткази олувчи инсонларга тақлид қилиш шахс психологияси учун хос хусусият ҳисобланади. Болага ғамхўрик қилиш ҳам ота-оналарда ўз ота-онасига тақлиди асосида юзага келади. Боланинг тақлид қилиш ҳолатини рағбатлантириш шарт эмас. Фақат у ёки бу ҳаракатларини тўғри ёки нотўғри эканини назорат остига олиш керак ҳолос. Шу маънода бугунги оталари ана шундай намуна бўла олаётми, деган ҳақли савол келади. Оталарни маънавияти, садоқати, оиласига, Ватанига,

миллатига ғамхўрлиги рисоладагидайми? Бугунни оталари замон билан ҳамнафас фарзанд тарбиялашга тайёрми? Мана шу саволлар бўлгуси оталар учун дастурил амал бўлиб хизмат қилиши лозим.

Йигитларни мустақил оилага тайёрлашда улардаги инсоний фазилатлар, ақл билан иш юритиш, хўжалик ишларини бошқара олиш, ота сифатида таъсирга эга бўлиш, оила бошлиғи сифатида тасаввурларини мукамаллиги оталар томонидан баҳоланадиган, шакллантириладиган нозик масалалардир. Шу маънода бугунги жамиятни энг катта ютуғи бўлган оилаларни баркамоллаштиришда, замонавий оилаларни мустаҳкамлигини таъминланишида энг катта маъсулият оталарга юкланишини йигитларга тушинтириш, тарбиялаш зарур бўлмоқда.

Хар бир отанинг маъсулияти ва фаҳри, армон-у изтироби, қувонч-у ташвиши бўлади. Маъсулияти ва фаҳри-қобил фарзанд одобида; армони бераолмаган тарбиясида; изтироби ноқобил фарзанд ҳулкида ҳамда беҳудаги ўтказган умрида намоён бўлади. Қувонч-у ташвиш эса, умуман унга зурриёт ато этилгани билан белгиланади.

Оталик туйғуси – инсон қалбидаги иймонлиликнинг намоён бўлишидир. Фарзанд кўриш осон, лекин унга ҳақиқий ота-маънавий раҳномо бўлиш ҳамманинг қўлидан келавермайди. Шу ўринда адибимиз Абдурауф Фитратнинг: “Оиладаги энг оғир вазифа бола туғилганидан кейинги фарзанд тарбиясидир” [5;-556] деган фикрлари жуда ўринлидир. Фарзандни дунёга келтириш оталик, эркаклик бурчининг фақат бир томонидир. Фарзандларга отанинг панд насиҳатлари эмас, балки қилган ишлари юриш-туришлари ҳам ибратдир. Оталик меҳри инсон қонига, томирига, хужайрасига сингиб кетган маънавий қадриятдир.

Отанинг оила ва фарзандлар олдидаги бурч ва мажбуриятлари ҳақида гапирганда, энг аввало қуйидаги икки атаманинг изоҳига эътибор қаратишимиз лозим. Улар тарбия ва таълим сўзларидир. Бу икки термин тилимизда кўпинча “таълим-тарбия” шаклида ишлатилсада, лекин маъно жиҳатидан аввал тарбия кейин эса таълим бўлиши мақсадга мувофиқдир. Сабаби, “тарбия” сўзи арабча “робба” феълидан олинган бўлиб, ўстирди, зиёда қилди, риоясига олди, раҳбарлик қилди ва ислоҳ қилди маъноларини билдиради. [8;-355 б] Демак, бундан кўринадики, ота энг аввало

фарзандига унинг яратувчиси ким эканини, болага бу дунёга кимлар воситасида ва нима мақсадда келганини тушунтириб, ўргатиб бориш лозим. Фарзанд секин аста аклини таний бошлаганидан сўнг эса, унга таълим бериб илм йўли орқали билимлари бойитиб борилади. “таълим” сўзи ҳам араб тилидан олинган бўлиб, “билим олмоқ” ва “ўрганмоқ” деган маъноларга эга.

Хусейн Воиз Кошифийнинг: “Имкон борича болага таълим-тарбия беришга интилиш лозим, токи у ижобий хусусиятларни ўзлаштирсин ва ярамас ҳаракатлардан ўзини муҳофаза қилсин” [7;-276] Донишманд халқимиз ҳаётини тажрибадан келиб чиқиб, тарбиянинг қанчалик катта аҳамиятга эга эканлигини “Олим бўлиш осон, одам бўлиш қийин” ёки “Отанг боласи бўлма, одам боласи бўл” каби мақоллар воситасида сингдириб келган, шундай экан, оилаларда комил фарзандлар камол топиши учун ота тарбия ва таълимни ўз ўрнида ўргатиб, англашиб бориши лозим.

Унсур ал-Маъалий Кайковус ҳам ўзининг “Қобуснома” асарида фарзанд тарбиясига доир ўзининг дурдона фикрларини келтириб ўтади: “Эй фарзанд, агар фарзандинг бўлса, анга яхши от қўйғил, нединким, отадан фарзанд ҳақларидан бири унга яхши от қўймоқдир. Яна бири улдуким, фарзандни оқил ва меҳрибон дояларга топширғайсан. Суннат қилур вақтида, суннат қилғайсан, қудратинга лойиқ тўй-тамоша қилғайсан, ҳамда ўқишни ўргатғайсан. Буларни билгондан сўнг, агар раият (халқ) бўлсанг унга ҳунар ва касб ўргатғайсан. Буларни билгондан сўнг шиноварлик, яъни сувда сузмакни ўргатғил. Бас керакдурким, ҳар турли фазл ва ҳунарни фарзандингга ўргатғайсан, то оталик шафқатин бажо келтирмиш бўлғайсан. Киши бошига на иш тушарин билмағусидур, фазл ва ҳунар ишга ярағусидур ” [4;-826]

Оиланинг мураккаб масалалари, оталар ва болалар ўртасидаги муносабатларнинг чуқур ва ҳақиқий илдизларини аниқлаш, ўзаро келишмовчиликлар сабаб ва оқибатларини реал таҳлил эта билиш, шу билан янги авлод руҳига аждодлар олдидаги бурчи ҳамда маъсулиятини англага олиш энг долзарб масалалардан саналади.

Оила ҳар бир халқнинг, миллатнинг давомийлигини сақлайдиган, миллий қадриятларнинг ривожини таъминлайдиган, янги авлодни дунёга келтириб, уни маънавий ва жисмоний қилиб тарбиялайдиган, жамиятнинг

асосий негизи ҳисобланувчи муқаддас маскандир. Ушбу муқаддас масканининг устуни, кўрғони отадир.

Шахснинг келиб чиқиши, миллати, дини ҳамда жамиятда тутган мавқеига боғлиқ бўлмаган маъсулиятли касб бу оталик касбидир. Оталар ўз болаларининг тарбияси учун жамият олдида маъсулдирлар. У маънавий етук ва жисмоний баркамол фарзандни жамиятга етказиш учун энг асосий жавобгар шахсдир. Муқаддас китобимиз Қуръони Каримда “маъсулият эрканикидир!” деб таъкидланади.

Оила аъзоларининг, айниқса отанинг ахлоқий-маънавий етуклиги фарзанд камолида энг зарур ва муҳим омиллардан бири ҳисобланади. Оила болаларни келажакдаги комил инсон сифатида шакллантирувчи, эр-хотинликка, шунингдек оилавий ҳаётига тайёрловчи мактабдир.

Фарзандларимиз – жамиятнинг кўзгусидир, уларнинг қалбига ҳамма нарсадан кўра шахсий ўрнак кўрсатиш кучли таъсир этади. Оталарнинг кўрсатадиган ибрати эса уларнинг қалбида бошқа инсонларнинг ўрнагига қараганда мустаҳкамроқ из қолдиради.

“Одамийлик сабоқлари” асарида: “Отанинг оиладаги салмоғи жуда катта. Отасизлик - бу сўз оилада эркакнинг болалар тарбиясига таъсири йўқлигини англатади. Шунинг учун донишмандлар, битта ота юз нафар ўқитувчидан устун туриши мумкин, деб бекорга айтмаганлар. Зеро, яхши оталарсиз яхши тарбия бўлмайди. Халқимизда шундай нақл бор: той кишнайди, аммо аравани от тортади”, - бу фикрлари билан устозимиз Эркин Юсупов оталарнинг фарзанд тарбиясидаги ўрнини бекиёслигини кўрсатади. [9;-1236]

Ота фарзанднинг илк устози бўлиб, унинг идеали ҳисобланади. Бола тарбиясининг асоси отанинг қаттиққўллиги ва онанинг меҳрибонлигидадир. Бола ота-онанинг бутун фаолиятидаги ҳаракатларини ибрат билиб онгига жойлаб, улғайгач, уларни ҳаётга жорий этади.

Буюк муаллим Абдулла Авлони таъбири билан айтганда: “бугунги ўғриликка юз тутган, фирибгар ва хулқи ёмон кимсалар кеча тарбиясига эътибор берилмаган болалардир!” Тарбиядаги биргина камчилик келажакда тузалмас хатоларга олиб келади. Бу оғир жароҳатдан кўпроқ оталар озор чекадилар. Чунки фарзанд тарбиясидаги ноқислик учун

кўпроқ оталар жавобгардирлар. “Шариати исломияда ўз болаларини яхшилаб тарбия қилмак фарзи айн, ўз миллатининг етим қолган болаларини тарбия қилмак фарзи кифоядир” [6;-37 б] Отанинг ўз фарзанди тарбиясига беъэтиборлиги экилиб парваришсиз қолган ниҳолнинг келажакда мева бермай, қуриб қолиши кабидир. Зеро оталар оиланинг меҳнаткаш ва заҳматкаш боғбонларидирлар.

Шу нуқтаи назаридан ота фарзандлари билан кўпроқ гаплашиши, уларнинг қалбига қулоқ солиши, дардини билиши, муаммоларини ечимида кўмакдош бўлиши, улар билан ишлашга кенг эътибор қаратиши, айниқса турли мафкуравий таҳдидларга ва бошқа ёд ғояларга қарши мустаҳкам иммунитетни, фаол ҳаётий позицияларини шакллантириши лозим.

Хулоса ўрнида айтганда, фарзанд тарбияси ҳар қандай замон ва маконда ҳам давлат ва жамият аҳамиятига молик бўлган устувор масала ҳисобланган. Биз жамиятдаги соғлом муҳитни оилаларга боғлиқлигини унутмаслигимиз даркор. Шундай экан, бу борада ҳар бир ота-она ўз бурчи ва маъсулиятини чуқур ҳис қилган ҳолда, Ватан манфаатлари нуқтаи назаридан фаолият олиб боришлари мақсадга мувофиқдир. Донишманд халқимизда “болага отадан ибрат, онадан меҳру мухаббат даркор” деган ҳикматли нақл бежиз келиб чиқмаган.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР.

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга курашимиз. - Тошкент: Ўзбекистон, 2017, -295 б.
2. Қуръони Карим. А. Мансур изоҳли таржимаси, Нисо сураси, 34-оят.
3. Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг” Тошкент, Чўлпон 2017 йил, 50 бет
4. Қобуснома. Унсурулмаолий Кайковус. Т.: “Мерос”, 1992, -82 б.
5. Абдурауф Фитрат. Оила ёки оила бошқариш тартиблари. Т.: “Маънавият”, 1998, -556.
6. Абдулла Авлони. Танланган асарлар. Т.: “Ma’naviyat” 2009, - 37 б.
7. Соғлом авлод – бизнинг келажакимиз. Тошкент: Абу Али ибн Сино., 2000. -276.
8. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Бахтиёр оила. Т., “Hilol-Nashir”, 2019. -355 б.
9. Эркин Юсупов, Фозилжон Исмоилов. Одамийлик сабоқлари. Т., “Шарқ”, 1997, -123 б.
10. “Фарзанд тарбиясида отанинг маъсулияти, вазифаси ва мажбурияти: муаммо ва ечим” Республика илмий-амалий анжумани мақолалари тўплами Тошкент. 2018.